

Crisia

Vol. LV, Supliment nr. 1, 2025

INTERFERENȚE. TRECUT, PREZENT, VIITOR

Lucrările Sesiunii Internaționale de Comunicări Științifice
a Muzeului Țării Crișurilor Oradea – Complex Muzeal
10-11 octombrie 2025

Coordonatori:

Gabriel Moisa • Sorin Șipoș

Colectiv redacțional:

**Gruia Fazecaș • Florina Ciure • Ioan Goman
Cornel Abrudan • Ioan Ciorba**

Editura Muzeului Țării Crișurilor
Oradea, 2026

ALIMENTAȚIA TRADIȚIONALĂ CA FENOMEN INTERDISCIPLINAR ÎNTR-UN STUDIU DE SINTEZĂ AL MEDICULUI IOAN CLAUDIAN (1939)

Sabina HORVATH*

TRADITIONAL NUTRITION AS AN INTERDISCIPLINARY PHENOMENON IN A COMPREHENSIVE STUDY BY PHYSICIAN IOAN CLAUDIAN (1939)

ABSTRACT

Published in 1939, Dr. Ioan Claudian's seminal study, "The Nutrition of the Romanian People in the Context of Anthropogeography and Economic History," presents itself as a good interdisciplinary synthesis that introduced a macro-level vision to the study of dietary habits. Synchronized with the Western academic avant-garde, Ioan Claudian adopted the innovative methodology of the French School of Annals, shifting the scientific focus from elite political events to the long-term, everyday biological reality of the rural masses. Instead of treating nutrition as a purely medical or isolated phenomenon, the author examined it as a total social fact, shaped by geography, historical evolution, and economic structures. He masterfully integrated clinical data, nutritional science, and agriculture with the vast empirical fieldwork accumulated by Dimitrie Gusti's Bucharest School of Sociology. Through this holistic perspective, the study highlighted the profound connection between the Romanian landscape and the physical condition of its population, providing a comprehensive anatomical diagnosis of rural society. A central point of his macro-analysis was the historical transition of the Romanian peasantry from a varied diet based on millet to an absolute dependence on the monoculture of maize. Ioan Claudian demonstrated how this agricultural shift, driven by past economic pressures, created a severe structural crisis, characterized by chronic protein deficiencies and the widespread prevalence of pellagra. Ultimately, the work remains a landmark of historical anthropology, transforming the simple act of eating into a vital key to decoding the demographic, economic, and social landscape of an entire nation.

Keywords: interdisciplinary synthesis, nutrition, popular culture, rural dietary habits

Cercetarea alimentației tradiționale în spațiul românesc a fost un curent al științei medicale încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, conștientizându-se în lumea științifică a vremii că o alimentație critică afecta marea masă a populației, îndeosebi pe cea rurală, determinând boli endemice în lumea satului. „Orientarea economică” a țăranului a stabilit regimul alimentar devenit de cele mai multe ori restrictiv la ceea ce cultiva prin propria muncă. Chiar dacă paleta de produse agricole alimentare părea îndestulătoare, din punct de vedere cantitativ se obținea puțin și insuficient, practicându-se o agricultură de subzistență care includea puține cereale și un efectiv mic de animale¹.

Ioan Claudian, prin profesia de medic, s-a aplecat asupra alimentației țărănești ca punct de reper al unui sistem alimentar considerat cauză a stării de sănătate a populației României în perioada interbelică. Prin studiile doctorale și tipărirea volumului *Alimentația poporului român în cadrul antropogeografiei și istoriei economice*, la Editura Fundația pentru literatură și artă, din 1939, a realizat un studiu important asupra alimentației rurale din perspectivă diacronică, aliniat foarte bine la cercetări similare din Europa occidentală. Cercetările sale în domeniu nu s-au oprit la acest studiu, ci în 1944 a publicat un alt volum intitulat *Pelagra*, cu referințe explicite asupra problemei alimentare și a unei boli specifice comunităților sărace. Ioan Claudian a intrat în vârtoarea curentelor politice ale vremii sale, cu afinități legionare ce i-au adus o condamnare la Jilava înainte de cel de-al Doilea Război Mondial, pedeapsă ispășită parțial, în timpul ei cerându-și înrolarea în război, fapt care a dus la suspendarea detenției după 2 ani, dar luptând „...cu reală satisfacție și pasiune”, după cum însuși declara. După instaurarea regimului comunist, Ioan Claudian a făcut parte din rezistența anticomunistă, din gruparea fizicianului George Manu, care a murit în închisoarea din Aiud în 1962².

*Muzeul Țării Crișurilor Oradea – Complex Muzeal; e-mail: contact@mtariicrisurilor.ro

¹ Sabina Horvath, *Alimentația tradițională din Bihor între secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XX-lea*, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2017, p. 57.

² <https://www.scribd.com/document/208580013/ALIMENTA%C8%9AIA-POPORULUI-ROMAN-dr-Ioan-Claudian-note-de-lectur%C4%83-rezumat#>.

Desigur, studiile sale asupra alimentației românești și universale au continuat în condițiile unei cariere extraordinare în Franța, unde a ajuns clandestin după 1950 și a locuit la Paris. Medicul Ioan Claudian și-a continuat cariera științifică în Franța cu extensie internațională, fiind numit în 1957 ca expert al Organizației pentru Alimentație și Agricultură a Organizației Națiunilor Unite (FAO) în Africa. A publicat articole despre alimentația românească și universală, cu implicațiile acesteia asupra sănătății oamenilor: *La pellagre vue par un médecin roumain* (1950); *L'aspect social et ethnique de l'alimentation du peuple roumain* (1952); *Alimentation et civilisation* (1953); *Le jeûne dans les civilisations primitives et dans la religion de passe* (1959); *Alimentations et psychisme* (1961); *Le psychisme olfactif* (1961); În 1969 primește premiul Ministerului Agriculturii al Statelor Unite pentru lucrarea *Enquete sur les facteurs du choix des aliments*, având astfel o excelentă recunoaștere internațională a contribuțiilor sale în lumea științifică.

Lucrarea *Alimentația poporului român în cadrul antropogeografiei și istoriei economice* a fost structurată de către autor în două capitole precedate de introducere: cap. I: *Alimentația poporului român în cadrul antropogeografiei*; cap. II: *Alimentația poporului român în cadrul evoluției economico-sociale*. Se adaugă un număr de 6 hărți reprezentative pentru referințele statistice la care autorul a apelat în vastul studiu; volumul cuprinde și lista bibliografică folosită de către autor prin care se pot vedea orizonturile istoriografice europene la care s-a raportat.

În introducere, Ioan Claudian stabilește domeniile adiacente alimentației prin care tema și-ar putea găsi rădăcinile, însă în acel moment cercetarea unui subiect „prea obișnuit și statornic în viața omenească” nu era racordată într-o sferă științifică concretă. Aduce în prim-plan câteva discipline dornice de a atrage alimentația în sfera lor. Istoria, spunea Ioan Claudian, a inclus puține și sporadice mențiuni asupra alimentației maselor și mai multe privind alimentația claselor nobile sau boierești. Apoi considera antropologia ca disciplină tânără și căreia i s-ar potrivi studierea alimentației din multe puncte de vedere. Însă alimentația a fost abordată mai degrabă din perspectiva științelor medicale, pe de o parte, prin studierea nutriției individuale și, pe de altă parte, din perspectiva igienei și a medicinei sociale³. Ioan Claudian găsește însă în sociologie și economia socială disciplinele care au studiat alimentația într-o sferă mai largă. Aspecte legate de procurarea hranei prin munca individuală au fost dintotdeauna factori economici dominanți ai vieții umane și, pe cale de consecință, au determinat stadiul de civilizație al unei societăți⁴. În cercetarea sa, Ioan Claudian a avut în vedere alte perspective de cercetare, considerate moderne în perioada interbelică, iar antropogeografia a fost una dintre direcțiile prin care a ales să abordeze alimentația românească. A adaptat un mod de cercetare preluat din bibliografia avangardistă europeană reprezentată de cercetători consacrați precum Adam Maurizio, botanist de marcă al vremii cu lucrări de referință precum *Histoire de l'alimentation végétale. Préhistoire jusqu'à nos jours* (1932). În lucrarea sa, A. Maurizio a recurs la texte istorice, documentare arheologică, studii lingvistice, anchete folclorice și etnografice asupra populațiilor primitive, corelate sub cupola științelor naturale.

Se distinge clar în studiul medicului Ioan Claudian influența curentului istoriografic occidental în abordarea unei teme noi, precum cea a alimentației, luând ca referință „științele de sinteză”⁵. Experimentează o cercetare interdisciplinară după modelul Școlii Analelor din Franța, identificând conform propriilor concluzii așa-numitul „gen de viață” specific populației românești, argumentând pe baza acestuia anumite obiceiuri alimentare.

Antropogeografia, în viziunea autorului, constituia melanjul științific care ar include cel mai bine subiectul lucrării sale, prin perspectiva mediului geografic natural și capacitatea acestuia de a influența în mod direct hrana populației. Concept dezvoltat de către Friedrich Ratzel (1844–1904) la finalul secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX, ca etnograf și geograf, scriind lucrarea omonimă *Antropogeografia* (1891, 1892), în care pune omul cu mediul său natural și, implicit, cu resursele naturale, dezvoltate pe suportul natural. Ioan Claudian a preluat această abordare din istoriografia europeană, cu aplicabilitate reală asupra spațiului românesc, a așezării geografice în determinarea și dobândirea hranei, a influențelor spațiilor învecinate, putând emite apoi explicații pertinente cu privire la cauzele insuficienței alimentare în anumite condiții⁶. A inclus antropogeografiei, chiar o geografie alimentară extrasă din alte direcții precum geografia etnică, geografia economică, socială, medicală, biogeografia, științe care în 1939 se aflau în zorii dezvoltării lor, devenite peste decenii importante domenii de cercetare. În această viziune s-a impus extragerea unor factori determinanți în studierea alimentației, denumiți *factorul static* și *factorul dinamic*.

³ Ioan Claudian, *Alimentația poporului român în cadrul antropogeografiei și istoriei economice*, Editura Fundația pentru literatură și artă „Regele Carol II”, 1939, p. 9.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Sabina Horvath, *op. cit.*, p. 20.

⁶ *Ibidem*.

Dacă primul, cel static, ține doar de geografia locului fără alte caracteristici, cel dinamic reprezintă evoluția determinată de confluența socială, făcând omul mai puțin dependent de mediul natural.

Ioan Claudiu a analizat alimentația românească din perspectiva antropogeografiei în capitolul I, numit *Alimentația poporului român în cadrul antropogeografiei*, cuprinzând câteva subcapitole specifice. A analizat spațiul românesc trecând prin coordonatele climatice și de sol raportate la treptele de relief, pentru a identifica un genom alimentar real, luând în considerare că spațiul natural purta responsabilitatea unor resurse biogeografice spontane, iar spațiul considerat agricol stabilea sistemul alimentar controlat. Din punctul lui de vedere, relieful determinant a fost Carpații, atât în analiza mediului natural spontan cât și în cel agricol. Pe modelul bibliografiei consultate, stabilește în raport cu relieful zonei geobotanice de răspândire a vegetației spontane a cărei repartitie ține de condițiile naturale. Astfel că România se află la o *răspântie climatică* între zona *medio-meridională* și zona continentală est-europeană, unde Carpații, ca relief dominant, stabilesc limite de dezvoltare pentru domeniul vegetal spontan, dar și agricol. Argumentează cu suprapunerea peste spațiul românesc a limitei de est a răspândirii fagului sau a limitei de nord a viței de vie, însă spunea că „repartizarea culturilor nu poate fi rezultanta pură a condițiilor naturale geografice”, ci factorul uman este cel care determină modificări, însă sub condițiile geo-climatice⁷. Din acest punct de vedere, a depășit viziunea exclusivistă a unor specialiști europeni care considerau că o zonă de cultură intensă și predominantă a unei cereale coincide cu o zonă climatică⁸. Ioan Claudiu a trecut de acest determinism și a considerat factorul uman extrem de important, incluzând aici obiceiuri alimentare, condiții sociale și economice. A urmărit modul de extindere a principalelor culturi cerealiere pe continentul european – meiul, orzul, ovăzul, secara – ca cereale pentru hrană umană, dar și pentru animale, care pot fi combinate în alimentație, în special pentru obținerea pâinii. Grâul, cereală a elitelor, „nu a jucat niciodată un rol de căpetenie în alimentația maselor mari ale popoarelor”, spunea Ioan Claudiu⁹. Plasează două cereale cu importanță în alimentația tradițională, panificabile precum orzul și secara, asumându-și rolul social al grâului, acela de a da pâine. Cele două cereale nu au fost însă capabile să egaleze „pâinea albă de grâu curat” asociată marilor sărbători și timpului sacru.

Pentru spațiul românesc, din perspectiva antropogeografiei, harta principalelor cereale alimentare se suprapune peste limitele de extindere europene, în care diacronic sunt prezentate plantele autohtone cu schimbările evolutive care le-au marcat. Meiul e prezentat ca o plantă „hotărât dominantă” cu mențiuni preistorice și cu o continuitate neîntreruptă până la sosirea porumbului. Secara a beneficiat de extinderea teritoriului optim de cultivare la nord de România, fapt care i-a accentuat importanța în alimentația tradițională românească. Randamentele bune și foarte bune consemnate istoric din secolele trecute l-au făcut pe Ioan Claudiu să se refere la un determinism al locului și o simbioză potrivită între sol și plantă, vizibilă în rodirea pământului și în productivitate¹⁰.

În toate acestea, Ioan Claudiu a văzut și un dezavantaj spațial în privința resurselor vegetale de grăsimi. Zona mediteraneeană deținea măslinele ca arbore secular dător de ulei de bună calitate, cu consecințe absolut benefice nutriționale și, implicit, de sănătate ale populației. Desigur, spațiul românesc avea câteva surse de uleiuri, însă slab productive, iar unele uitate de multă vreme sau folosite sporadic, fără un impact major în alimentație. Enumeră plante dătoare de uleiuri precum cânepa, inul, floarea-soarelui, arbori precum nucul, fagul, numite „mediocre” în comparație cu măslinele. Reproșul, desigur, trebuie înțeles din perspectiva cantității obținute din cultivarea sporadică, în combinație cu alte culturi precum floarea-soarelui, fiind mai mereu în asociere cu porumbul și dovleacul, dar în cantități mici de subzistență. Și în acest caz, teritoriul românesc s-a dovedit a fi de convergență între resursele de grăsime vegetală, mai multe, dar niciuna definitorie, și grăsimi de natură animală, specifice teritoriilor nord-europene. În cadrul acestora, laptele e considerat de către Ioan Claudiu o sursă de grăsime animală, luând forme diverse de consumare¹¹.

Dacă în cazul resurselor vegetale, Ioan Claudiu spunea că factorul geografic este determinant, cât privește cealaltă resursă alimentară, cea animală, ca sursă de hrană, ținea mai degrabă de factorul uman decât de cel geografic, animalele, în esență, adaptându-se acolo unde omul le crește. Dă ca exemplu cum aria de creștere a oilor se suprapunea peste Europa mediteraneeană, dar și cea centrală, peste zone cu masive muntoase care nu se pretau la agricultură, cu spații de comunicare între ele care favorizau circulația turmelor. Factorul social-economic a avut, în opinia sa, un grad mare de determinism în ceea ce numea

⁷ Ioan Claudiu, *op. cit.*, p. 15.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*, p. 17.

¹⁰ *Ibidem*, p. 20.

¹¹ *Ibidem*, p. 27.

„zona bovinelor” sau „zona calului”. Până la urmă, Ioan Claudian spune că ariile geografice naturale, optime în cultivarea unor plante alimentare sau în creșterea unor animale, devin mai puțin importante comparativ cu evoluția dată de condițiile sociale și economice¹².

Zona „băuturilor” se încadrează în același tipar al confluenței geografice între nord-sud și vest-est. Ioan Claudian a preluat, după Adam Maurizio, spațializarea răspândirii anumitor băuturi și alimente lichide, precum „supele acide”, a căror zonă specifică era Europa nordică, unde populațiile au dezvoltat conservarea alimentelor vegetale prin fermentația acidă. Spațiul românesc, și din acest punct de vedere, se află într-o zonă de tranziție, cu preluarea acidității nordice – vezi borșul românesc sau conservarea acidă a verdețurilor precum varza – cu trecerea preluării spre slavii sudici. Spațiul românesc a rezolvat problema acidității și prin conservarea laptelui sub multe forme și chiar prin acrirea cu fructe a preparatelor culinare, specifică Transilvaniei¹³.

O altă perspectivă interesantă propusă de Ioan Claudian este ceea ce se numește „alimentația și genul de viață”, determinată de factorul uman, de alegerile acestuia în funcție de condițiile geografice, și o face raportându-se la istoriografia europeană a Școlii Analelor¹⁴. Trecând dincolo de rigiditatea fazelor cronologice de evoluție umană – 1. vânat, 2. păstorit, 3. agricultură –, determinarea *genului de viață* presupune o adaptare aproape perfectă a resursei umane la mediul geografic. I. Claudian aduce în discuție condițiile de stabilire a *sedentarismului pur* – securitatea, înmulțirea populației, vecinătatea cu o zonă civilizată, poate chiar urbană. Abordează ideea de deplasare prin transhumanță specifică unor comunități vechi românești, făcând deosebirea între aceasta și nomadismul pur. În epocă, ideea că românii ar fi fost păstori nomazi era vehiculată în teoriile de revizuire după Marea Unire, iar unele dintre definițiile de transhumanță au fost interpretate în acest sens. Transhumanța, fiind un mod de viață secular pentru poporul român, favorizat de existența munților și dealurilor, determină pe autor să-l numească „popor de munte”. Abordarea documentară – cea antică – „geții o națiune necunoscătoare de grâne... trăiesc din turme de oi”, explică, din punctul său de vedere, transmiterea unui mod de viață existent de milenii. Implicând aici transferarea unui gen de viață al populației geto-dace către populația rurală de peste secole prin existența țăranului agricultor de câmpie, țăranul care practică o economie mixtă de deal – agricultură și creșterea animalelor – și apoi „fârșerotul păstor”, face precizarea că aceste tipuri sunt adaptabile și în continuă schimbare¹⁵.

În studiul său, Ioan Claudian a avut dorința de a insista pe moștenirea genului de viață strămoșesc, cu referință geto-dac și proiecția acestuia asupra vieții țărănești. Desigur că substratul alimentar s-a moștenit peste secole, însă necesitățile și posibilitățile au fluctuat și s-au modificat. În parte, și țăranul de la câmpie a fost de asemenea crescător de animale de tracțiune și de hrană. A cultivat extensiv și intensiv pământul nobilului, apoi în arendă sau ca proprietar ulterior. Țăranul de la munte, de asemenea, avea ritmul său adaptativ în cultivarea pământului pe care îl poseda. Sfera ocupațională mixtă o identificăm peste toate aceste stratificări propuse de Ioan Claudian. A abordat sfera schimburilor economice cu spațiile vecine, cu cel mediteraneean, cu cel occidental, însă într-o măsură redusă și ca o prelungire a deplasărilor transhumante. A pus transhumanța ca o particularitate românească, ca mod de viață pentru populația autohtonă care a tranzitat spații largi spre sudul și până spre centrul european, pe culoare geografice de păstorit urmărite de secole. Se suprapune cu spațiul de stabilire a unor enclave de populație valahă-românească stabilite în timp pe aceste trasee pastorale, identificabile și astăzi. Ioan Claudian face o paralelă între zonele de transhumanță românești și cele din alte regiuni muntoase europene sau asiatice (Asia Mică), stabilind fenomenul ca unul antropogeografic și nu un fenomen etnic¹⁶. În acest caz, fenomenul de extindere etnică în cazul populației românești ar fi înțeles ca un fenomen secundar al transhumanței. Pe durată lungă, un schimb lent la început marchează o piață în creștere pe măsură ce comerciantul ajunge să-l convingă pe cumpărător că marfa sa îi este indispensabilă. Fapt ce poate fi urmărit în studierea mercurialelor din diferite epoci, urmărind de exemplu un așa-numit produs de lux – alimentar sau nealimentar – și care peste decenii sau un secol devenea ceva pe care chiar țăranul nu mai concepea să nu îl includă în modul de trai (ex. mirodenii, condimente – piper, zahăr, orez etc.). Așadar, ignorarea schimbului nu își găsește locul în realitatea lumii rurale. Lumea se găsea într-o dinamică ce angrena schimburi de produse de primă necesitate sau, în general, legate de îmbunătățirea vieții. Progresul tehnic sau de viață a pătruns în măsura în care societatea rurală i-a permis să străpungă scutul autarhic. Ioan Claudian remarcă conectivitatea istorică a

¹² *Ibidem*, p. 22-23.

¹³ *Ibidem*, p. 27.

¹⁴ *Ibidem*, p. 30.

¹⁵ *Ibidem*, p. 32-33.

¹⁶ *Ibidem*, p. 35.

spațiului românesc cu spațiile mai apropiate sau mai îndepărtate, prin mărturii documentare atestate prin care explică diverse fenomene de-a lungul studiului său.

Pe de altă parte, pune păstoritul netrănsământ în corelare cu un anumit tip de a face agricultură de tip „hockbau”, specifică cerealelor nepanificabile precum meiul, cereală autohtonă importantă. Caracteristică a agriculturii păstorești, această asociere păstorit – agricultură indică sistemul alimentar tradițional prin asocierea de produse lactate cu cereale nepanificabile (mei, ulterior porumb)¹⁷. Păstoritul de munte, cu pășuni suficiente și o deplasare redusă, a favorizat agricultura de munte, iar Ioan Claudian considera agricultura românilor preponderent de munte până la mijlocul Evului Mediu¹⁸. Acest tip de asociere are și o implicare socială, unde păstoritul era considerat o ocupație specific masculină, iar agricultura cu sapa, rudimentară activitate feminină asociată cu pregătirea hranei, ceea ce, considera Ioan Claudian, a determinat clasarea pe o treaptă inferioară a sexului feminin. Chiar în scrierile antice, informațiile despre femeile gete spuneau că printre îndatoririle acestora se număra măcinarea cerealelor, știindu-se că această ocupație presupunea o forță fizică însemnată. Este un fel de dihotomie a ocupațiilor regăsită pe spații mari în Peninsula Balcanică și în Caucaz, așa cum păstoritul este considerat apanajul masculin pe lângă purtarea războaielor, vânătoarea, defrișarea pădurilor pentru agricultură, unele dintre ele incluzând ritualuri prohibite pentru prezența feminină în anumite perioade. Ceea ce considera Ioan Claudian ar putea fi baza unor segregări ocupaționale transpuse apoi în societatea tradițională și posibil extinse în industria casnică. Dacă ca exemplu olăritul, ca ocupație a populațiilor sedentare, iar pe de altă parte, industria textilă casnică și mai ales țesutul velnițelor și scoarțelor ar fi o reprezentare a păstorului statornic de transhumanță¹⁹.

Determinarea genului de viață este mai degrabă o formă de teoretizare a modului de trai, pe care Ioan Claudian a alipit-o antropogeografiei într-o încercare de definire proprie în care ocupațiile principale sunt abordate prin specificul etnic, dar și prin influențe determinate de conectivitatea interetnică. Despre alimentație, Ioan Claudian spunea că a fost impusă de modul de viață, atunci când populațiile se deosebeau unele de altele prin contraste de hrană consemnate în scrierile antice, dar considerându-le doar epitete descriptive care merită cercetate, desigur, din perspectiva antropogeografiei. Iar în acest context, păstoritul ca ocupație primară era suplimentat de un *sedentarism precar* (relativ) cu limitarea unei agriculturi mărunte și involutive tehnic și diversificator, reunite într-un algoritm alimentar care implică laptele și derivatele sale, însoțit subsidiar de cereale autohtone adaptate milenar acestui gen de trai. Desigur, spațiul de desfășurare era muntele și resursele sale limitative la pășuni întinse și spații agricole ne semnificative²⁰.

Pentru spațiul românesc, Ioan Claudian a descris baza alimentației străvechi din perspectiva acestei asocieri ocupaționale. Concret, păstoritul furnizor neîntrerupt al laptelui și agricultura lăaturalnică a meiului, suprapuse peste o antropogeografie comună, dată de spațiul geografic al muntelui și implicarea omului tradițional cu propriile mijloace tehnice și de cunoaștere empirică. Un mod de viață de supraviețuire, dar devenit retrograd, în care multă vreme faza fierturilor de cereale, acele *terciuri* și *galete* a predominat în asociere cu produsele lactate. Mijloacele de pregătire s-au menținut rudimentare vreme de secole, ceea ce a stagnat evoluția tehnicii agricole de cultivare și preparare. Uneltele de măcinare, de zdrobire a semințelor, mai ales, au rămas la stadiul de râșnițe cu pietre manuale, gospodărești, dificil de mânuit. Păstoritul cu deplasare constantă nu era compatibil cu metode de preparare a pâinii dospite și coacerii în cuptoare stabile gospodărești, cel mult implicând doar forme de copt mobile, arhaice care puteau fi transportate. Comunitățile pastorale apelau la coacerea în țest, în spuză sau la alte forme rudimentare de coacere, frigere sau prăjire a alimentelor. Menținerea lor milenară presupune condiții de viață precare, dificile, din punct de vedere economic, social, politic, dar și condiții umile de sănătate ale populației. Preocuparea pentru panificație a venit destul de târziu și anevoios la populația românească, spunea Ioan Claudian, ca o consecință a practicării unei agriculturi bazată pe randament și productivitate, de asemenea, pilon al sedentarismului ca mod de viață și organizare gospodărească²¹. Din punct de vedere alimentar, Ioan Claudian remarcă o lipsă a proteinelor din carne; țăranul sau păstorul român nu consuma carnea animalelor, fiind mulțumit cu produsele lactate, principalele alimente furnizoare de proteine animale.

Ca alimentație adițională în viața pastorală românească, identifică utilizarea pe scară mare a *plantelor spontane* cu frecvență sezonieră, fiind poate chiar o reminiscență a acestui gen de viață arhaic. „Se pare că nici un popor din Europa nu a păstrat mai multe buruieni alimentare ca poporul român”, fapt care ar fi dus

¹⁷ *Ibidem*, p. 33, 37.

¹⁸ *Ibidem*, p. 36.

¹⁹ *Ibidem*, p. 39.

²⁰ *Ibidem*, p. 43-45.

²¹ *Ibidem*, p. 47.

la o mare întârziere la români a practicării grădinăritului, după Ioan Claudian²². A conectat tiparul pastoral românesc la cel european, afirmând că ține mai cu seamă de condiții de climat, de îndeletnicire și de structură socială, identificând totuși particularități zonale alimentare ce țin de adaptabilitățile cerealelor predominante. Așa încât identifică felurite fierturi și terciuri din cereale la popoarele europene ale căror preparate coincideau, diferența fiind cereala predominantă a zonei²³.

Pentru Ioan Claudian, particularitățile geografice determinante pentru zonele alimentare nu sunt limite distinctive care se opresc la aria de locuire a unei populații etnice, ci reprezintă spații fluide de interferență identitară. Progresul economic a estompat treptat specificul tradițional alimentar, în special în comunitățile urbane sau apropiate de acestea, însă depozitarul alimentației arhaice au rămas comunitățile rurale cu obiceiuri de viață transmise generațional. Așa explică Ioan Claudian persistența mămăligii la români în condițiile în care fierturile de cereale au constituit un fond comun popoarelor învecinate.

În cel de-al doilea capitol al studiului, *Alimentația poporului român în cadrul evoluției economice*, Ioan Claudian urmează direcția trasată de Adam Maurizio, care vorbește despre transformarea treptată a alimentației. Una reprezintă fiziologia gustului în care oamenii au trecut de la alimente pure spre cele procesate, în termenii de azi. A doua direcție este cea economică, dată de o demografie în expansiune și de cererea pentru randamente sporite, iar consecința a fost înlocuirea plantelor alimentare și a randamentelor slabe cu altele mai roditoare pe aceeași unitate de teren cultivat. În acest context se regăsesc descrise etapele tradiționale de civilizație economică și tiparul alimentar aferent.

Istoria determină la rândul ei regimul de hrană al populației și stabilește o legătură puternică între acesta și treapta socială. Ioan Claudian a făcut o incursiune succintă prin istoria veche a spațiului românesc, fundamentată pe scrierile antice ce fac referire la populațiile nord-dunărene și la genul de viață natural, conturându-se două aspecte principale – „*al păstorilor*” și al „*celor care lucrau pământul an de an*”. E o realitate care s-a continuat aproape două milenii pentru populația rurală îndeosebi, dar cu o elasticitate permisă de pârgurile economice generate pe parcursul istoriei. Economia rurală s-a derulat în subzistență cu plusuri și minusuri date de conjuncturi istorice, politice, sociale, economice. Excepție făcând „pe durată lungă” acele regiuni aflate sub condiții economice particulare prin existența unor resurse precum minele, pescăriile, podgoriile, care au permis exploatarea intensivă și crearea unui specific regional. Economia de schimb și specializarea ofertei de produse agricole și meșteșugărești au intervenit chiar și în epoci istorice mai îndepărtate, însă presupuneau contactul cu rețele comerciale de tip urban sau transzonal, chiar cu o lume comercială mai îndepărtată. Pe durată lungă, așa cum structurează Ioan Claudian documentele la care face referire, principalele cereale consumate de populația nord-dunăreană autohtonă încă din antichitate rămân meiul, orzul, secara, fiind nepanificabile, asociate în consumul cotidian cu produsele lactate, așa cum a arătat și în primul capitol al studiului. Grâul a existat întotdeauna ca cereală de elită mai mult decât etnică, cultivat în perioada antică, regăsit în scrierile grecești „nu pentru a-l mânca ci spre a-l vinde”, ceea ce nu s-a schimbat nici peste secole în „epoca feudalismului agrar”²⁴. Formele de organizare socială s-au succedat pe măsura trecerii epocilor istorice ori s-au schimbat, însă structura economică s-a dezvoltat pe același fundament, cu sporirea economiei de schimb la nivelul claselor sociale înstărite, posesoare de pământ cultivabil. Agricultură a cerut din ce în ce mai mult pământ destinat în special cerealelor, deoarece acestea erau principalele mărfuri de schimb urmate de animale. Primele secole de feudalism sunt o continuare a stării de fapt; se cristalizează clasele sociale, se trasează raporturile feudale de dependență față de clasele înstărite. Dinamica economică s-a orientat în acest sens. Din secolul al XVII-lea a început o efervescență economică, iar exploatarea pământului va fi făcută pentru a servi schimburilor economice în continuă expansiune. Raporturile feudale se acutizează: stăpânii de pământ au nevoie de agricultură mai mult pentru a-și mări veniturile în detrimentul libertăților și îndatoririlor celor aserviți.

Țărănimea, însă, a rămas la aproape același nivel de hrană după resursele naturale avute; de cele mai multe ori, a rămas fără pământ, fiind la stadiul de aserviți, lucrând nobililor pentru a-și asigura traiul și, chiar mai mult de atât, fiind obligată la redevențe impuse arbitrar. Chiar și în aceste condiții, Ioan Claudian afirma că țăranul român aservit ar fi avut o stare alimentară mai bună față de țăranii dependenți din Occident. Datorită acelei economii naturale moștenite. Chiar dacă defrișa un teren pentru stăpân, o perioadă rămânea în folosința țăranului, ceea ce îi dădea posibilitatea să cultive hrana.

În spațiul sud-carpatic s-au adăugat impuneri economice din partea Imperiului Otoman prin dreptul de preempțiune la cumpărarea grâului cultivat în Țara Românească și Moldova, ceea ce a dus la diminuarea

²² *Ibidem*, p. 49-50.

²³ *Ibidem*, p. 51-52.

²⁴ *Ibidem*, p. 70-72.

cultivării cerealelor, îndeosebi a grâului, ca principală cereală cerută de Poarta Otomană. Spre comparație, comerțul cu vite a prosperat, nefiind supus aceluiași regim²⁵.

Ioan Claudian a făcut apel la scrierile călătorilor străini care au tranzitat spațiile locuite de români și au consemnat observațiile despre locuitori, economie, cultură, religie etc., considerate izvoare importante de cunoaștere a realităților epocilor descrise. Așa de pildă, chiar și în secolul al XVII-lea meul s-a menținut ca cereală primară, amintită ca bază pentru mămăligă, turte, terciuri, așadar ca aliment de căpătâi al țăranimii. Nici nu se putea altfel, deoarece țăranul nu avea competitor la consumarea ei, nici clasa nobiliară sau boierească, nici Imperiul Otoman nu era interesat de mei ca cereală comercială. Se adaugă, desigur, aceleași calități de adaptabilitate și randament sporit consemnate de mai multe izvoare, dar și faptul că nu era supus niciunei redevențe medievale specifice epocii în Țările Române. În Transilvania meul se găsește menționat în registrele de dijmă sau nonă în mod constant, chiar dacă în cantități mici²⁶. Toate aceste atribute economice-sociale ale unei cereale milenare s-au transferat din secolul al XVII-lea porumbului, ca plantă de import cu calități sporite de randament și adaptabilitate, ducând ireversibil la decăderea și înlocuirea meiului. Porumbul a beneficiat de un parcurs evolutiv de anvergură, de la plantă de grădină neinteresantă pentru autorități, în așa fel încât să fie impozitată în primul secol de introducere, până la a deveni una dintre principalele plante de cultură în economia alimentară țărănească. Desigur, nu va depăși grâul ca plantă etalon atât în interesul comercial pentru clasele nobiliare, cât și în cel spiritual, unde a rămas cereala de importanță majoră²⁷. O altă plantă de interes în studiul medicului Ioan Claudian a fost orzul, ca cereală de necesitate în perioade vulnerabile sau pentru categorii sociale sărace, fiind, alături de ovăz, două cereale fără impact alimentar mare, în mod obișnuit plante furajere. Zonal s-a cultivat hrișca, o plantă alimentară importată din estul spațiului european în secolele XIII-XIV²⁸, iubitoare de climă rece, ceea ce a făcut ca răspândirea ei în spațiul românesc să fie îndeosebi în Moldova, Bucovina și estul Transilvaniei. Hrana vegetală a fost suplinită de ceea ce cultiva țăranul în grădinile din jurul casei și neimpozitată de către autorități.

Continuând pe aceeași direcție, Ioan Claudian procedează la o *cartografiere* sistematică a resurselor de hrană de origine animală în perioada feudală. Din perspectivă structurală, lactatele și derivatele acestora – ca produse fundamentale ale economiei pastorale – au constituit pilonul proteic principal al dietei rurale, fiind asociate invariabil cu preparatele pe bază de cereale (mămăliga, coleașa, turtele). Spre deosebire de lactate, carnea a reprezentat o resursă alimentară excepțională, cu un caracter eminamente sezonier sau ceremonial (de sărbătoare), cu posibilitatea conservării peste an ca pastramă și slănină sau prin alte forme. În contrapondere, carnea de ovine, caprine și bovine a deținut o pondere nesemnificativă în rația cotidiană; peștele și vânatul consumate ocazional au avut un aport marginal, fiind sever îngrădite de instituirea monopolului nobiliar asupra domeniilor de vânătoare și pescuit.

În sursele documentare folosite de către Ioan Claudian sunt amintite băuturi prezente în perioada feudalismului, precum vinurile moldovenești, ca resursă autohtonă majoră. S-au adăugat băuturile distilate pătrunse în spațiul românesc, în special în Transilvania, în secolul al XVI-lea pe filiera slavilor răsăriteni. În aceeași perioadă, berea a fost o băutură cu pătrundere timidă, amintită pentru prima dată la începutul secolului al XV-lea, dar fără mare anvergură, spre deosebire de arealele occidentale. Acesta nu a reușit să concureze cu modelul cultural viticol dominant, rămânând un fenomen periferic în consumul feudal²⁹.

Ioan Claudian susține în studiul său că pentru perioada feudală nu se poate face o distincție clară între genul de alimentație țărănesc și un *tip economic al servului*, deoarece limita ar fi fost mult prea subțire, iar diferențele ar fi fost doar regionale. Însă face o comparație peste timp și aseamănă regimul de hrănire al țăranimii medievale din apusul Europei cu alimentația țărănească din răsăritul Europei în perioada interbelică, inclusiv din România, însă cu anumite tipare etnice distincte³⁰.

Ioan Claudian extinde cercetarea asupra perioadelor de criză alimentară într-un subcapitol numit *Foametea. Hrana de foamete*, pentru perioada „feudalismului agrar”; identică cu cauzele care astăzi stau la baza multor studii; așadar, amintește drept cauze naturale de foamete fenomene precum seceta, invaziile de lăcuste, molime, iar drept cauze determinate de om sunt amintite războaiele precum și „structura social-economică defectuoasă”, într-un crescendo pe măsură ce treceau secolele. Acesta ar fi, după Ioan Claudian, explicația rarității acestor stări de fapt înainte de secolul al XV-lea și a frecvenței lor tot mai mare în secolele

²⁵ *Ibidem*, p. 76.

²⁶ *Ibidem*, p.79-80.

²⁷ *Ibidem*, p.80-82.

²⁸ *Ibidem*, p. 82.

²⁹ *Ibidem*, p. 85.

³⁰ *Ibidem*, p. 86-88.

al XVII-lea și al XVIII-lea. Face apel la multe însemnări care au ilustrat momente dramatice de foamete aspră asupra populației din toate provinciile românești feudale, cauzate de fenomene meteorologice extreme sau războaie care au dus la rechiziții de bunuri și încartirui, cu grave consecințe asupra istoriei agrare. O altă stare de perpetuă foamete semnalată foarte bine de medicul Ioan Claudian a fost imposibilitatea populației rurale de a-și asigura hrana de la o recoltă la alta, cu vulnerabilitatea lunilor de iarnă și a începutului de primăvară. Lipsa productivității îndestulătoare, a capacităților de conservare a unor alimente perisabile etc. ducea la acel pericol anual. Identifică o alimentație de criză prin hrănirea cu plante spontane sau chiar cu forme de hrănire atipice, precum hrana destinată animalelor³¹.

Ioan Claudian face o analiză obiectivă asupra situației sociale și economice petrecută în secolele XVII și XVIII, în care sărăcirea populației țărănești a devenit critică pe fondul exploatării economice din partea claselor nobiliare și mai cu seamă a cerințelor tot mai mari de cereale și produse agricole ale Imperiului Otoman. Consecințele au fost lipsa dorinței de a produce mai mult pentru alții și implicit pentru ei, deopotrivă a țărănimii libere și aservite, apoi războaiele succesive, perioade de secetă, toate completând un tablou de pauperitate endemică³².

Introducerea cartofului și a porumbului, socotește Iona Claudian, a fost salvarea țăranului din perioada secolelor XVII și XVIII. Porumbul a devenit principala cereală a țăranului menită să-i asigure subzistența, intrând în cultură fără vreo impunere oficială, ci doar din necesitate. Atât în spațiul european, cât și în cel românesc, s-a adaptat mediului geografic și obiceiurilor alimentare, suprapunându-se peste zona meiului atât de fidel, încât l-a înlocuit treptat și ireversibil. În spațiul european și cel românesc a preluat variatele denumiri ale meiului, atât pentru sine cât și pentru produsele obținute – *polenta*, *meliga*, *brei*, *mălai*, *mămăliqă* etc.³³. Ioan Claudian a identificat foarte bine avantajele economice ale porumbului, date de adaptabilitatea la aproape orice tip de sol, de randamentele mult sporite față de alte cereale, dar mai ales de un sistem agricol învechit căruia îi va găsi o nouă abordare. Sistemele agricole precum cel bienal, trienal sau „țelină” au fost modificate de introducerea porumbului. Acesta putând fi alternat în cultură cu grâul pe același lot de pământ cultivat, așadar anual cu una dintre cereale, printr-o rotativă de toamnă și de primăvară. Introducerea noii plante în cultură a coincis cu perioada de creștere demografică, cu consecințe asupra necesității ca plugăria să câștige teren în fața păstoritului³⁴. Ioan Claudian vorbește și despre particularități ale spațiului românesc în cultivarea porumbului, cu toate beneficiile sale pentru țărani, prin faptul că Imperiul Otoman nu era interesat de rechiziționarea lui, în consecință, nereprezentând valoare comercială. În Transilvania s-au impus măsuri prohibite de cultivare pe terenurile destinate grâului sau în defavoarea acestuia încă de la finalul secolului al XVII-lea, dovadă importanța pe care țărănimia o dădea noii cereale. Nu a schimbat mult obiceiurile alimentare ale populației țărănești, însă schimbarea a venit după cum spunea Ioan Claudian în privința gustului; dacă fierturile de mei și orz nu aveau un gust plăcut, cu atât mai ușor le-a înlocuit porumbul. Dar, spunea Ioan Claudian, acest lucru s-a petrecut în favoarea fierturilor – precum mămăliga – și în defavoarea galețelor și turtelor ce ar fi dus spre sistemul de panificație, în acest caz, porumbul reprezentând mai mult stagnarea sau chiar regresul alimentației românești³⁵.

Descrierea alimentației secolului al XIX-lea de către Ioan Claudian începe cu o impresie destul de sumbră asupra stării de fapt, a înrăutățirii situației țăranilor în numele progresului, a pierderii unor resurse de venit din activități specifice tradiționale ale unei economii de subzistență. Pentru Ioan Claudian, revoluția industrială europeană și impactul ei asupra păturilor sociale sărace au fost de o pauperitate severă prin dispariția unor îndeletniciri și meșteșuguri țărănești aducătoare de venituri constante. Chiar dacă în genere progresul era menit să slujească nevoia crescută de bunuri pentru o demografie în continuă expansiune, țăranul a sărăcit și mai mult chiar prin pierderea pământului pe care îl lucra. Cererea tot mai mare de cereale pentru export după Tratatul de la Adrianopole (1829) și după eliminarea monopolului turcesc asupra acestora a dus la o explozie a prețurilor și la câștiguri mari pentru proprietarii de pământ³⁶. Desigur că această situație a determinat cultivarea cerealelor, în special a grâului, pe suprafețe tot mai mari în detrimentul pășunilor și implicit în detrimentul ocupației de creștere a animalelor. Autorul constată o descreștere progresivă a ovinelor în Moldova și Țara Românească, spre exemplu, din secolul al XIX-lea și din prima parte a secolului XX. Starea țărănimii din principate nu s-a modificat foarte mult după 1848, Ioan Claudian considerând că acele lozinci de libertate au dus la alte forme de opresiune și nu la un progres real.

³¹ *Ibidem*, p. 94.

³² *Ibidem*, p. 96.

³³ *Ibidem*, p. 99-101.

³⁴ *Ibidem*, p. 102-103.

³⁵ *Ibidem*, p. 104-106.

³⁶ *Ibidem*, p. 107-108.

Nici chiar Legea Agrară din 1864 nu a îmbunătățit considerabil aceeași clasă socială, după opinia sa. Transilvania în secolul al XIX-lea a parcurs un drum diferit după Patenta Imperială din 1854, care a dus la abolirea relațiilor feudale ale iobagilor și jelerilor din Transilvania și Banat, stipulând dreptul lor la proprietate și la liberă dispunere, precum și reglementarea repartizării pășunilor comunitare (în 1890 a venit o altă lege a Comasării și segregării pădurilor în Ungaria care va limita oieritul). Iar concluzia autorului a fost că țăranii transilvăneni au avut o dezvoltare mai înfloritoare decât cei din Vechiul Regat. Țăranul lăsat fără mijloacele istorice de supraviețuire, fără ocupațiile tradiționale, e scos de pe calea economică pe care și-a croit-o prin munca brațelor și devine un căutător continuu de mijloace de supraviețuire. Ioan Claudiu preia din discursurile vremii, pe de o parte naționaliste, pe de altă parte socialiste, vorbind de transformarea țăranimii în proletariat agricol ca fiind semn al patologiei economice sociale³⁷.

Impactul asupra alimentației a fost negativ pentru populația românească în mod particular, prin diminuarea păstoritului și scăderea laptelui ca aliment de bază. Din punct de vedere al sănătății, o alimentație „aproape exclusiv maidică” (bazată pe mămăligă – n.n.) a dus la îmbolnăvirea populației de pelagră, ajungând endemică în secolul al XIX-lea, la peste o sută de ani de la ieșirea porumbului din teritoriul grădinilor țărănești și cultivarea lui intensivă. Primele decenii ale secolului XX nu au venit cu îmbunătățiri mari, alimentația țărănească rămânând în aceeași parametri, în unele regiuni ale României persistând pelagra până la mijlocul secolului³⁸. Din cercetările preluate din bibliografia de specialitate, Ioan Claudiu arată cum în alte zone ale lumii unde porumbul se consuma de asemenea în proporție covârșitoare, pelagra nu era consemnată ca boală asociată. Explicația a fost folosirea produselor din lapte în prepararea diverselor varietăți de preparate din făină de porumb, atât în alimentația unor popoare europene, cât și mai ales în America de Sud, locul de origine al porumbului³⁹.

Ioan Claudiu a analizat concret regimul de cultură al principalelor plante alimentare pentru perioada primelor decenii ale secolului XX, având acces direct la diverse surse oficiale. A constatat pentru Transilvania un sistem de policultură, unde se însămânțau grâu, porumb, secară, cartofi, legume, în proporții care țineau direct de condițiile climatice locale, fără însă ca una dintre culturi să predomină. În subcapitolul denumit *Structura economică și alimentația actuală a țăranimii*, pentru primele decenii ale secolului al XX-lea, Ioan Claudiu spunea că în Ardeal 24% din suprafața țării reprezenta teren de cultură, în Bucovina 29% teren arabil, în Muntenia și Moldova 43% teren arabil. În privința principalelor plante, a alimentării și a ponderii lor în cultură, în Transilvania porumbul reprezenta în medie 30% din totalul semănaturilor, nedepășind în niciun județ 50%, așa cum des se întâmpla în Vechiul Regat. În unele județe din estul Transilvaniei ponderea era chiar mai mică din cauza condițiilor de ger timpuriu, acolo fiind însă domeniul cartofului⁴⁰. Întinderea pășunilor naturale și a fânațelor cultivate, în Transilvania, era în proporție de 23,5% din toată suprafața, în timp ce în Vechiul Regat era de doar 1,5%, ceea ce surprinde un mare decalaj în creșterea animalelor și, implicit, în proporția de lapte în alimentație⁴¹. Impactul în alimentație a fost mare, cu consecințe pe care Ioan Claudiu le-a intuit și remarcat ca grave sincope în privința stării de sănătate a populației și cu îmbolnăviri grave de pelagră. A preluat din informațiile oficiale ale *Ministerului de Agricultură și Domenii* care arătau pentru anul 1935 că numărul gospodăriilor din Transilvania care nu aveau în bățatură o vacă cu lapte era mai mic decât în Vechiul Regat, unde progresiv acest procent scădea spre teritoriile de câmpie⁴².

Cât privește munca oamenilor, statistica arată că în Ardeal și Bucovina – 63 la mia de locuitori activau în sfera industrială, dar în condiții de populație mai puțin densă pe km pătrat decât în Vechiul Regat, unde munca industrială a reprezentat 39 la mia de locuitori, implicând așadar o muncă salariată mai intensă în Transilvania și implicit venituri bănești mai sigure. Prețul cerealelor, arată aceeași statistică, se înregistra ca fiind mai mare în Transilvania, comparativ cu Vechiul Regat. Ioan Claudiu arată cum această balanță economică este influențată direct de existența mijloacelor de comunicație rapide, în speță, de calea ferată. Din nou, balanța se afla înclinată în favoarea teritoriilor ieșite din Imperiul Austro-Ungar în 1918, unde în Transilvania exista în 1939 o cale ferată de 5,3 km la 100 km², în Bucovina 6,2 km la 100 km², comparativ cu Vechiul Regat, unde proporția înregistrată a fost de 2,9 km, și în Basarabia 2,6 km la 100 km² în Muntenia⁴³.

³⁷ *Ibidem*, p. 110.

³⁸ *Ibidem*, p. 112-113.

³⁹ *Ibidem*, p. 115-116.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 120.

⁴¹ *Ibidem*, p. 121.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*, p. 122-123.

Aceste diferențe zonale ale României se reflectau și în obiceiurile alimentare, Ioan Claudian arătând diferențieri între provinciile românești din acest punct de vedere. A scris despre o „proporție mare a alimentelor de origine vegetală” la populația din Transilvania, față de alte popoare europene, dar totuși mai mică față de românii din celelalte provincii românești. Analizează alimentația țăranilor transilvăneni pe baza unor studii de caz ale unor comunități din Munții Apuseni, plasa Gilău- Cluj, Drăguș - Făgăraș făcute în scop medical de către medicii Gr. Benetato, I. Gomoiu și Râmnițeanu⁴⁴. Sinteza studiilor amintite arată un consum mediu de mămăligă, dar asociat cu lapte și brânză, iar în perioada de post se consumau turtele din cereale amestecate în care predomina făina de mălai. Spre comparație, în județele friguroase din estul Transilvaniei, mămăliga lipsea de-a dreptul. Consumul de pâine dospită din cereale amestecate, conform sintezei sale, s-ar fi consumat zilnic în această regiune, fapt care e întărit de existența cuptoarelor în fiecare casă. Rolul produselor din lapte e destul de însemnat, cu un consum analizat, spre exemplu, în Munții Apuseni (satul Măguri), de 351 gr. pe cap de locuitor în 24 de ore, iar în plasa Gilău-Cluj fusese înregistrat un consum de 396 gr. de lapte pe persoană în 24 de ore. Comparativ, în Vechiul Regat, conform altor studii medicale (Moise Enescu, A. Radenschi), laptele s-a consumat în cantitate mică între 100 și 250 de grame pe familie, pe zi, individual însemnând 0,10% din valoarea calorică zilnică. Ioan Claudian a constatat anumite particularități ale regiunii de sud-est a României cu populație mai redusă, unde culturile de porumb nu depășeau 40% din însămânțări, grâul chiar mai puțin, fiind sensibil la secetă (sub 20%). Orzul, mai adaptabil la condițiile locale de secetă, era cultivat în proporție mai mare – 40% din însămânțări. Un sistem alimentar bazat pe acest fel de proporții între cereale a fost consemnat la începutul secolului al XX-lea, specific pentru 3 județe – Brăila, Ialomița, Constanța, Tulcea – unde pâinea din cereale amestecate era consumată cel puțin o dată pe săptămână⁴⁵. Pare un sistem de hrană mai bun decât cel existent în restul Munteniei și mai ales al Moldovei de mijloc, unde densitatea populației era printre cele mai mari. Pe un spațiu agricol cu productivitate bună, lipsa căilor de comunicație, lipsa debușeelor economice și condițiile de secetă persistentă au determinat recolte slabe și prețuri mici ale cerealelor. Apoi, lipsa de câștiguri din activități lăturale agriculturii și plaga socială a alcoolismului au influențat starea de pauperitate a țăranimii și direct degradarea sistemului alimentar⁴⁶. Un alt aspect subliniat în volum era cel legat de proprietățile mici, care favorizau creșterea porumbului în dauna altor cereale, implicit ducând la un consum mare al acestuia și la iminența subnutriției – „*țăranul român a rămas și după reforma agrară același mare consumator de mămăligă, dacă nu mai mare*” – spunea Ioan Claudian⁴⁷.

Toate aceste condiții au favorizat *întinderea pelagrei*, boala fiind un indicator al unor zone lipsite de pășuni și sărace în vaci cu lapte. În Transilvania și sud-estul țării, boala a fost sporadică datorită acelor condiții alimentare complementare între cereale și produse lactate, amintite mai sus. Ioan Claudian s-a preocupat îndeaproape de această problemă medicală, atât în volumul la care ne referim în lucrarea de față, cât și mai concret în volumul numit *Pelagra*, publicat în 1944, în colaborare cu N. Gruia Ionescu.

Reforma agrară de după Unirea din 1918, a adus un plus de proprietate funciară pentru țăranime, ulterior acesta intrând într-o dinamică economică de înstrăinare în lipsa unor măsuri coercitive din acest punct de vedere. În urma recensământului agricol din 1930 – 74, 95% din exploatările țărănești au rămas cu mai puțin de 5 ha de pământ, iar media era de 1,87 ha de pământ arabil pentru o gospodărie țărănească. Iona Claudian spune că această suprafață nu ar fi putut hrăni o familie, chiar dacă pământul ar fi fost de o productivitate bună. Amintește criza economică și prăbușirea prețurilor la cereale și la toate bunurile în general cu 53%. Remarcă lipsa studierii situației economice a gospodăriilor țărănești până la campaniile sociologice ale Institutului de Sociologie din București condus de Dimitrie Gusti sau anchetele Institutului de Cercetări Agricole sau studii regionale, precum cel realizat de dr. Moise Enescu pentru județul Roman, considerat la vremea respectivă ca unul dintre cele mai sărace județe ale țării⁴⁸. Anchetele au arătat că singura avere a plugarului era pământul primit prin împrumut de cel mult 5 ha. Studiile arătau că doi oameni puteau lucra cel mult 2 ha, iar restul trebuia să îl arendeze – arenda nu neapărat le aducea venituri semnificative. Concluzia a fost că, deși dețineau pământ pe care îl lucrau, efortul și factorii socio-economici determinau o stare de pauperitate constantă. Uneori chiar pâlmașii – cei fără de pământ – trăiau mai bine decât țăranii proprietari, afirma Ioan Claudian. Creșterea animalelor ar fi trebuit să fie o altă sursă de venit, însă în zonele intensiv-agricole animalele de povară, oile și vacile au scăzut mult în număr și deci nu reprezentau în deceniul patru al secolului al XX-lea o sursă de venit și hrană semnificativă. În 1935, în

⁴⁴ *Ibidem*, p. 125.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 129.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 130-131.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 133.

câteva județe din Câmpia Dunării – Dolj, Romanați, Olt – 20% dintre gospodăriile nu înregistrau nicio vită mare. În Basarabia de Nord, 15% erau în aceeași situație. O concluzie interesantă e aceea că, transformând bugetul țărănesc în hrană, proporția era că 60-75% reprezenta doar alimentele, iar pentru gospodăriile cu venit mai mic proporția era și mai mare; 25-45% - îmbrăcăminte și încălțăminte care nu se mai lucrau în casă, impozite etc., iar 5-10% reprezenta alcoolul⁴⁹. În genere, situația alimentară a țăranimii era de subzistență, chiar dacă anumite cercetări din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX arătau că rația alimentară era în general suficientă, dar cu o deficiență calitativă accentuată⁵⁰. Din acest punct de vedere, concluzia autorului este că alimentația țărănească a fost slabă nutritiv în grăsimi și proteine, dar exagerată în carbohidrați prin consumul de cereale, în special de porumb. Cercetările arătau că peste 60% din proteine și peste 50% din grăsimi au fost furnizate de produsele de porumb, favorizând condiții de subnutriție accentuată. Inclusiv în primele decenii ale secolului al XX-lea, alimentația s-a caracterizat prin dezechilibre calitative și cantitative, mai accentuate în anumite regiuni din Basarabia și Vechiul Regat. Spre exemplu, în aceste regiuni, Ioan Claudian spunea despre consumul de porumb că ar ajunge și la 3 kg pe zi pentru o persoană, ceea ce înseamnă consum exclusiv vegetal și monocerealier. De altfel, pe tot spațiul românesc hrana vegetală ajungea la peste 80%, fiind cel mai mare procent din Europa⁵¹. Consumul de proteină, desigur, a înregistrat valori foarte mici, pe care cercetările sociologice amintite mai sus le plasează în jurul valorii de 20 gr pe zi pentru o persoană, iar perioadele de post excludeau alimentația de origine animală 189 de zile pe an⁵². Chiar statisticile oficiale citate de către Ioan Claudian indicau diferențe mari în consumul de carne din zona rurală și cea orășenească, astfel că într-un an o persoană din mediul rural consuma mai puțin de 3 kg de carne, iar în mediul urban valoarea era de peste 52 kg pentru o persoană pe an⁵³.

Concluziile medicului Ioan Claudian au indicat un regim alimentar monoton, chiar o retrogradare în perioada interbelică spre un regim arhaic și regresiv, determinată de cultivarea cerealelor cu vegetație scurtă și prepararea rudimentară a acestora. Ioan Claudian consideră porumbul *motorul regresiei*, chiar dacă a indus o ameliorare economică prin calitățile sale de adaptabilitate și randament. Pauperizarea economică a țăranimii din perioada interbelică, determinată de situații complexe de ordin social, economic, politic, a avut impact major în accentuarea regresiei alimentare. Dezechilibrele de proprietate asupra pământului agricol și dorința de exploatare intensivă au fost pentru Ioan Claudian cauze care l-au transformat pe țăran în „proletar agricol”, ceea ce, în plan alimentar, l-a dus la o alimentație de foamete. Ioan Claudian a emis toate aceste concluzii în spiritul vremurilor sale, în care curentul naționalist-legionar la care a aderat a influențat pe alocuri dorința sa de a idealiza genul de viață din epocile vechi, descrise de către autorii antici sau călători străini prin spațiul carpatic-dunărean. Pe alocuri, studiul are aceste inserții care justificau în perioada interbelică curente politice naționaliste de dreapta, incluzând chiar opinii antisemite care au făcut parte din orientarea sa politică de dinainte de Al Doilea Război Mondial.

Încheie studiul cu anumite soluții propuse din calitatea sa de medic, însă care sunt mai degrabă soluții economice, propunând o educație agricolă a lumii rurale, de eficientizare a spațiului agricol al grădinilor, spre exemplu. Extinderea cultivării zarzavaturilor ar fi fost una dintre soluțiile de îmbunătățire sezonieră a alimentației. La nivel superior, propunea măsuri de determinare și încurajare a creșterii vitelor în gospodăriile țărănești, proporțional cu nevoile familiei, iar mai departe spre o politică statală de preocupare a valorificării produselor agricole (cooperații etc.). Ioan Claudian pune lipsa educației agricole în rândul țăranimii pe plan de egalitate cu analfabetismul, alcoolismul, lipsa igienei, *plăgi* grave ale sărăciei rurale⁵⁴.

Studiul medicului Ioan Claudian nu a rămas fără ecou în epocă, ci a făcut subiectul unei recenzii semnate de Petru Comărnescu cu titlul „Alimentația poporului român” în *Revista Fundațiilor Regale*, anul 6, nr. 9, 1939. Petru Comărnescu a apreciat interdisciplinaritatea abordării subiectului tratat, numindu-l pe autor *sociolog, economist și medic*, care „întrebuințează o metodă complexă” pentru a scrie „primul și cel mai serios studiu dintr-un domeniu vital pentru statul nostru”⁵⁵. Petru Comărnescu scria despre studiul lui Ioan Claudian că se referă exclusiv la populația rurală, insistând asupra extinderii studiului și către alimentația boierească de odinioară și a burgheziei „de astăzi” pentru că „măcar în sens calitativ orașul prin hrana lui potențează atâtea energii, majoritatea venite de la țară”⁵⁶. Adaugă schimbul de produse dintre sat

⁴⁹ *Ibidem*, p. 134-135.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 135-136.

⁵¹ *Ibidem*, p.138.

⁵² *Ibidem*, p. 140.

⁵³ *Ibidem*, p. 140.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 142.

⁵⁵ Petru Comărnescu, *Un studiu capital despre țăranime: „Alimentația poporului român” de d-nul Ioan Claudian în Revista Fundațiilor Regale*, an 6, nr. 9, 1939, p. 686.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 682.

și oraș, fiind bine cunoscută direcția produselor alimentare provenite din munca țăranului și care ajung marfă de vânzare în târgurile orășenești, după cum remarca. De asemenea, spunea el, nu se poate ignora și direcția inversă prin produsele care intră în alimentația țărănească prin intermediul târgului, orașului, spunând că influențează alimentația țărănească. Ceea ce, însă, desigur, Ioan Claudian a avut în vedere se regăsește în studiul său, însă, din punct de vedere al determinării asupra sănătății generale a populației rurale, a avut un rol cel mult minor și cu impact individual.

Și alte surse ale vremii considerau lucrarea un etalon al cercetării problemei alimentației. A dus discuția dincolo de aliment ca atare, într-o sferă socială, identificând grave probleme economice și sociale, avansând soluții dincolo de sfera medicală și generând o conștientizare în lumea intelectuală a timpului său asupra populației țărănești, aflată mai mereu în aria vulnerabilității alimentare. Studiul a produs reverberații pozitive în general, iar concluziile sale au stat la baza unor campanii de educare a folosirii cât mai bine a spațiului de grădină gospodărească și a introducerii unor legume în cultivare, dar care au fost insuficient finanțate și cu impact relativ scăzut. La nivel de cercetare, studiul a fost un reper în încercarea de reformă economică a agriculturii românești cu scopul de a crește calitatea bunurilor și industrializarea produselor brute. Însă prin izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial s-a produs un blocaj economic cu impact major asupra întregii economii românești aflată la început de drum.

Studiul făcut de medicul Ioan Claudian înseamnă pentru epoca sa o lucrare de sinteză, de bună calitate, raportată la avangarda bibliografică occidentală, reprezentată de domenii interdisciplinare, în care Școala Analelor din Franța era busola de orientare în domeniul cercetării istorice și antropologice. Autorul folosește ca repere metodologice cercetările Școlii Analelor, în special asupra istoriei mentalităților, a istoriei de lungă durată, mutând accentul de la evenimentul politic la viața cotidiană. În spiritul acestei direcții, Ioan Claudian aplică aceleași metodologii de cercetare a istoriei prin care un fenomen nu poate fi înțeles izolat, ci văzut din perspective aparținătoare unor discipline auxiliare. Astfel, autorul a descris hrana trecând prin sita timpului, demonstrând cum geografia, economia, istoria și antropologia au determinat starea de sănătate a populației rurale. Prin prisma acestora, a proiectat asupra alimentației maselor o viziune holistică, fiind descrisă nu doar dincolo de dimensiunea sa biologică, ci și ca un indicator global al economiei, demografiei și culturii rurale. Iar pentru dimensiunea antropologică, conectează direct obiceiurile de consum ale populației cu resursele geografice ale teritoriului și cu evoluția istorică a regiunilor românești.